

KUTATÁSI ZÁRÓJELENTÉS

A telepek társadalma, telepi életmód: városi néprajzi jelenvizsgálat

(OTKA K 63192)

A kutatási eredmények első – vázlatos – összefoglalására az MTA Néprajzi Kutatóintézete által, 2010. január 26-án, az MTA Jakobinus-termében megrendezett kutatási záró konferenciánkon került sor (Bali János: *A városi telepek néprajzi jelenkutatása. Az OTKA K 63192 kutatás eredményei*), mely Power Point prezentáció 162 dián, mozaikszerűen villantotta fel a kutatás főbb csomópontjait, eredményeit. A mostani zárójelentés egyfajta kiegészítése, szöveges összefoglalása mindannak, amit ott bemutattunk.

E kutatói zárójelentésben nem szólhatunk mindarról a tudomány-, oktatás- és kutatásszervezési hozadékról, melyet e pályázat nyújtott. Elég csak megemlíteni, hogy épp e pályázati támogatás hívta létre egy, a Magyar Néprajzi Társaságon belül működő önálló szakosztály gondolatát, amely a 2006-os tisztújító közgyűlés határozatával formálisan is megvalósult (MNT Városnéprajzi Szakosztály), s mely azóta is igyekezett támogatást nyújtani és fórumot adni a témához kapcsolódó városnéprajzi kutatásoknak. Ugyancsak e pályázat adott ötletet és energiát, hogy a városnéprajz, a városantropológia az ELTE néprajz alapszakán, immár a tanrendben szereplő állandó kurzust kapott (előadás és szeminárium minden őszi szemeszterben). A városnéprajzi kutatásokat elősegítő, netes információs bázist szerkesztett Pethő László (<http://varosantropologia.lap.hu/>).

A telepek, a telepi életforma dokumentálásának és értelmezésének filmnyelvi (antropológiai filmes) megvalósításait. Ennek keretében készült el Vörös T. Balázs két, hosszabb terepkutatáson alapuló, oktatási segédanyagként az ELTE Néprajzi Intézetének könyvtárában elhelyezett filmje. Az *"Élet a bányavidéken"* az *"A válság kultúrája Erdővidéken"* elnevezésű, egy székelyföldi (háromszéki) bányavidék falvaiban, a bányászéletforma átalakulásáról végzett kulturális és vizuális antropológiai kutatás keretében, 1997-2009 között készült videófelvetelek felhasználásával készült vágott és szerkesztett, 60 perc hosszúságú digitális formátumú dokumentumfilm. A film tartalmából. Mint egész Romániában, úgy Erdővidéken is válságba jutott a gazdaság: a helyiek többségének megélhetését biztosító szénbánya agóniája egy életforma eltűnését hozta magával. A "kétlakiság" eltűnése nyomán több túlélési stratégia is kialakult, a külföldi

vendégmunkától kezdve, az elvándorlástól át, a magánvállalkozásig. Persze sokan csak tengődnek. De érdemes odafigyelni arra is, ami évszázados hagyományokból táplálkozik: ilyen Bardócz Lehel története Olaszteleken, aki a bányától kikerülve, végre nagyapja örökébe léphetett... Az „Élet a telepen” című, 80 perc hosszúságú film alapját szintén egy többéves kutatás, a Sepsiszentgyörgy határában található őrkői cigánytelep szociális- és vizuális antropológiai vizsgálata jelenti. A hagyományos foglalkozások (elsősorban a lókupeckedés) leáldozásával még nagyobb gondot jelent az itt élő cigányság integrálása. Szimbolikus az a fal, ami kettévágja azt az utcát, mely elválasztja a cigánytelepet a magyar résztől. A film négy témát (lótartás, gyász, magyarországi vendégmunka, egyéb megélhetési stratégiák) jár körül a kirekesztettség, a boldogulás-keresés mentén.

A kutatás kiinduló hipotézise

A városnéprajzi kutatáson belül azért esett választásunk a telepekre, mert a magyar néprajz a falusi közösségek vizsgálatánál megszerzett rutinját e „falu a városban” típusú közösségekben kamatoztatni tudjuk. A telepek olyan városi közösségek, ahol az urbanizmus alapvető jelenségei (kapcsolatháló, köz- és magántér differenciálódása, életmód, mobilitás) jól kutathatóak. A városi telepek kiterjedésükben a lakóház és a kerületek (övezetek) között elhelyezkedő, néhánytíz-több ezres lakosságszámig terjedő, térbelileg jól körülhatárolható, elsősorban lakóházakat, s csak másodsorban közintézményeket magukba foglaló városi terek. Jellemző rájuk, hogy népességüket vizsgálva inkább a homogenitással (életkor, etnikum, társadalmi státusz, vagyoni helyzet) írhatóak körül, ellentétben, pl. a hazai bérházkutatásokban tetten érhető fő jellegzetességgel, a tagoltsággal és a társadalmi differenciáltsággal. Az adatgyűjtés néprajzi-antropológiai jellegéből adódóan a kutatás primer forrásokon alapuló szinkron és diakron módszert részesítette előnyben, hangsúlyozva a kvalitatív („puha”) adatok elsőbbségét a kutatásban, míg a kvantitatívítást inkább a kérdések, hipotézisek megfogalmazásában nyújt segítséget. Különösen kiemelt hangsúlyt kap az életútinterjú, mint forrás gyűjtése és elemzése (az értékrend, a mobilitás és az identitás szemszögéből), illetve a telepi térhasználat és az életmód rejtettebb dimenzióit feltáró résztvevő megfigyelő kutatói magatartás. A terepek (lakótelepek) meghatározásánál két szempontot vettünk figyelembe. Szerettük volna, ha a különböző típusú telepek is megjelennek a kutatásban, illetve – praktikus szempontként – olyan terepeket

választottunk, ahol a kutatás kapcsolathálójának kialakítása valamilyen előzményre felépíthető (valamiféle rutinnal rendelkezzenek a terepen a kutatók).

A terepeken a következő problematikák vizsgálatára kerül sor. 1/ Városrendezés – mindennapi térhasználat: mennyiben határozza meg az épített környezet az ott lakók térhasználatát, s történik-e az eredeti koncepcióval szembeni térhasználati stratégia, forma. E kérdés visszacsatolása, vagyis hogyan alakul át a telep fizikai környezete a használat szokásai által (pl. a panel lakások belső tereinek egybenyitása; új utcák, tereken nyitott átjárók, játszóterek funkciójának változtatása, stb.). 2/ „Engogám és exogám” tendenciák a telepeken: az életmód, a fogyasztás és a társadalmi kapcsolatok mely típusai maradnak a telep határain belül, s melyek kerülnek kívülre. 3/ A telepek társadalma. A telepeken lakók, a „kijárók” a csak ott dolgozó, illetve a rokonlátogató „bejárók”, az átmenők kapcsolatrendszere. Nemi és generációs szerepek, kisközösségek a telepen. A szomszédság intézménye (kölcönösség, az „egymásról tudás” kérdése, a konfliktusok és azok megoldási technikái). Az egyes lakóházak kapcsolathálója hogyan viszonyul a telepi kapcsolatháléhoz. Telepi mikroközösségek. A státusz és a rang. 4/ A telepi életforma. Szabadidő-eltöltési szokások, a vásárlás, kutyasétáltatás, sportolás, stb. tevékenységein keresztül. 5/ A telepiség identitáskategóriája. A közös sors (mítoszok, élménytörténetek), a közös lakáskörülmények a közös identitás kialakításához vezetnek-e. A telep reprezentációja a tömegkultúrában (népszerű TV-sorozatok), ennek hatása a lakásárakra, stb.

Kiegészítő kutatások

A városi telepek jelenkutatására nem elszigetelt feladatként tekintettük, hanem igyekeztünk azzal – látszólag - csupán közvetett kapcsolatban álló városnéprajzi és -antropológiai kérdések körüljárására is, amelyek végül mégiscsak szervesen kapcsolhatóak voltak a kutatás fő csapásirányához. Ezekbe az „oldalhajítás-szerű” kutatásokba olyan intézményeket sikerült partnerként be vonni az ELTE BTK Néprajzi Intézetének partnereként, mint az MNT Városnéprajzi Szakosztálya (Bali János és Kiss Emília), a Néprajzi Múzeum (Mészáros Borbála), az MTA Néprajzi Kutatóintézete (Sz. Juhász Katalin, Kiss Emília, Ispán Ágota), az MTA Etnoregionális Kutatások Központja (A. Gergely András), az ELTE PPK Andragógia tanszéke (Pethő László), a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézete (R. Nagy József és Dobák Judit), illetve a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke (Mód László).

- A kutatás elméleti keretét adó fogalmak (urbanizáció, urbanizmus, a városi tér problematikája) értelmezése

A kutatás ideje alatt mindvégig törekedtünk arra, hogy túl a konkrét kutatási témán, annak elméleti keretét adó fogalmak köré szervezve, háttérkutatásokat végezzünk. Az elméleti irányultságú vizsgálatok sem nélkülözték az empiriát, de fontosnak tartottuk, hogy a nemzetközi városkutatás újabb eredményei is jelenjenek meg, akár recenzio, akár fordítás formájában. E törekvéseinket leginkább az *A telepek társadalma, telepi életmód: városi néprajzi jelenvizsgálat* címen, általunk útjára indított sorozat első két darabjaként megjelenő tanulmánykötetek mutatják (A. Gergely András – Bali János szerk. *Város-képzetek. Az antropológiai megismerés árnyalatai*. Budapest, 2007. és A. Gergely András – Bali János szerk. *Város-antropológiai vázlatok és változatok. A város-megismerés kérdőjeleiből*. Budapest, 2009.), amelyek már a klasszikus városkutatói tradíciók (elég csak a humánökológiai irányultságú chicagói iskolára gondolnunk) kritikájaként is felfogható, elsősorban a Kevin Lynch-csel kezdődő megközelítéseknek kívánt megfelelő fórumot biztosítani, mely elsősorban a városképzetek és a városolvasatok vizsgálatával közelített az urbanizmus lényegéhez. A nemzetközi kutatási tapasztalatok átültetésében hangsúlyos szerepet játszott a kutatás vezetője, Szabó Mátyás, aki elsősorban a svédországi (Stockholm) és az ausztriai (Bécs) tapasztalatokat ismertette és elemezte, különösen az ott egy évtizeddel korábban elterjedt házigyári lakótelepek társadalomszervező és várospolitikai hatásairól folytatott kutatásait tudtuk a magyarországi terepekre vonatkoztatni. Pethő László elsősorban a német nyelvterület példáit, azon belül is az „ipari város”, a „csinált, tervezett város” koncepcióját kutatta, s talált párhuzamot pl. Wolfsburg és Dunaújváros (Sztálinváros) között. Pethő László kutatásai a munkáskutatás témakörétől, egészen a várossal kapcsolatos migráció (azon belül is, hangsúlyozottan a *szuburbanizáció*, illetve a *kapu és a határ*) kérdéseire terjedtek, ahogy arról „*A szuburbanizáció következményei és dilemmái*” címmel előadást is tartott kutatási záró konferenciánkon (*Útkeresztveződések. A városnéprajzi kutatások újabb eredményei*. MTA Jakobinus terem, 2010. január 26.)

- A városi tér különböző szintjeinek kutatása

A kutatások részben önállóan, részben szervezeten (elsősorban egyetemi szemináriumok keretében) valósultak meg. Az OTKA kutatáshoz kapcsolódó adatbázisba mintegy 80 kézirat,

többségükben szemináriumi dolgozat került. Ilyen tematikus kutatásra került sor, például 2008. tavaszi szemeszterében, amikor az ELTE PPK andragógus szakos hallgatói, a kulturális antropológia kurzus keretében, a nagyvárosi (budapesti) *közterek* „városolvasatait” gyűjtötték egy csokorba. A kiválasztott terekkel (tér, utca, aluljáró, közpark) kapcsolatos újságcikkeket, fórum- és blogbejegyzéseket, a tereket különböző szinten használók (ott lakók, ott dolgozók, naponta áthaladók, alkalmi térhasználók, a térről csak mások tapasztalatai által információval rendelkezők) mentális térképeit, történet-elbeszéléseit, stb. Ezek alapján próbáltak választ kapni arra kérdésre, hogyan konstruálódik egy tér imágója, az hogyan hat a térhasználat formáira. Hasonló keretben dolgoztuk fel a *városi lakás* és a *városi lakóház* kérdéskörét az ELTE BTK néprajz szakos hallgatóinak közreműködésével 2009. őszi szemeszterében. A fő kérdéseket a lakótér átalakításának stratégiái, a funkciók megosztása a helyiségek között, a dekoráció és reprezentativitás kapcsolata az értékrenddel jelentették. Külön figyelmet fordítottunk a telepnél nagyobb terek, elsősorban a *városrészek* és a *kerületek* kutatási lehetőségeire is. Pesterzsébet kutatásának ilyen nézőpontú megközelítésének példáiról szólt a 2009. november 26-án a Magyar Néprajz Társaság Városnéprajzi Szakosztálya és az ELTE BTK Néprajz Intézetének közös rendezésében sorra kerülő szimpózium, melynek címe *„Pesterzsébet: a kerület, mint terep – a (nagy)városi társadalom megközelítési lehetőségei a néprajzi terepmunka módszerével”* volt, melynek keretében Bali János, Bati Anikó, Kiss Emília és Skaper Brigitta számoltak be kutatásaikról. E részkutatások konklúziója az volt, hogy, míg a 20. század közepéig a városok igazgatási politikája, az urbanizáció folyamata és a kulturális hasonlóság alapján még megragadható lehetett az életmód, társadalmi bázis szintjén a kerületek „jellege”, addig az 1970-90-es években, a dezurbanizációs, szuburbanizációs folyamatok, majd pedig a globális és multikulturális hatások alapjaiban kérdőjelezték meg a kerületi kultúra szintjén létező bármiféle egységességet. Ugyanakkor, a 2000-es években az új közösségépítési folyamatok újraértelmezik a kerületiség fogalmát, kulturális és identitás-tartalmakat rendelnek a fogalomhoz, mely gyakorta a kerületi adminisztrációhoz vezethető vissza (erre jó példa Budapest XII. kerületében, a „Hegyvidéken” végbemenő arculat- és identitásépítés, melynek keretében pl. a BKV XII. kerületi járatain kerületi helytörténeti kiállításban gyönyörködhetnek az utasok).

- A nagyvárosi életmód történeti rétegeinek kutatása

Történeti típusú, illetve korábbi korszakokban folytatott szinkron és diakron típusú vizsgálatok esetében elsősorban a 20. század második felére vonatkozó adatokat dolgoztuk fel, abból a megfontolásból kifolyólag, hogy a II. világháború előtti évtizedek városi polgári és – munkás életmódját mind a néprajztudomány (pl. Paládi-Kovács Attila), mind pedig a történettudomány (pl. Gyáni Gábor) részletesen feldolgozta. Az első nagyobb feltáró munka az ELTE Néprajzi intézetében található „Nagy-Budapest Néprajzi Munkaközösség” 1950-es évekbeli kutatási anyagának feldolgozása volt. Ezek során, első lépésként, Molnár Szilvia könyvtáros és Domokos Mariann oktató rendszerezte és katalogizálta az anyagot. Második lépésként az anyagnak a munkáséletmód, szorosabban a munkáslakáshoz kötődő részét dolgozta fel Bali János, aki először előadásban (*A budapesti munkáslakás az 1950-es évek második felében. A Nagy-Budapesti Munkaközösség emlékezete. Az ELTE Néprajzi intézete és az MNT Városnéprajzi Szakosztályának közös rendezvénye, Budapest, 2008. 02. 11.* - az előadók között tisztelgettük az egykori résztvevők közül Andrásfalvy Bertalant, Boross Mariettát, Pócs Évát és Szabó Mátyást is), majd publikációban is összegezte tapasztalatait a Szilágyi Miklós 70. évfordulója előtt tisztelgő kötetben. A összesen 327 darabos tételre (aktára) rugó adatbázison belül 25 foglalkozik részletesen is a lakáskörülményekkel. A konkrét témát leginkább Gémes Balázs, Kriza Ildikó, Salyámosy Judit, Szomjas Zsófia, Vámos Mária és Veress Éva gyűjtései képviselik. A kutatók egy része részletes helyszínrajzot készített, másik részük viszont emlékezetből dolgozott. A lakások, helyiségek berendezési módjai heterogén képet mutatnak. Berendezésükben egyaránt fellelhető a sarkos, a centrális és a párhuzamos elrendezés elve. A vagyoni szempontból kiemelkedő munkások lakása pedig a két világháború közötti középosztály lakásideáljának mintáját képviseli a zongorával, a lemezjátszóval, a virágállvánnyal, a villanytűzhellyel és a bordó plüssel bevont rekamiéval. A lakások berendezése elsősorban a lakás méretétől (alapterület, helyiségek száma), a családtagok (ott lakók) számától, továbbá a jövedelmi viszonyoktól függ. Ebből a szempontból a rosszabb jövedelműek inkább egyfajta „uradalmi cseléd” lakberendezési módot követnek, melyre a bútorminimum és a „tisztán” funkcionális szemlélet a jellemző, míg a másik végletet, a jobb vagyoni körülmények között élő, „kiemelkedett” munkások középosztályi minták alapján szervezett lakáskultúrája képviseli. Sajnálatos, hogy a felmérések többségénél a „pillanatfelvételen” túl nem kapunk arra vonatkozóan semmiféle támpontot, hogy milyen korábbi konkrét lakberendezési minták lehettek a meghatározóak, például a családfő életében (gyermekkorában hol, milyen társadalmi környezetben élt,

milyen mintákat láthatott). Nyilván befolyásol(hat)ja az 50-es évek budapesti munkásainak lakberendezési stratégiáját az, ha valakinek a szülei mondjuk uradalmi cselédek, gazdálkodó parasztok, városi iparosok, ipari munkások, esetleg városi cselédek voltak. Sajnos, az életutak ismeretének hiányában e finomabb, az összefüggéseket feltárni szándékozó elemzéstől el kell tekintenünk. A bútorkészlet sajátossága, különösen a hagyományos paraszti tárgyegyütteshez képest, hogy arányában a tárolóbútorok alatta maradnak az ülő- és fekvőbútoroknak, mely nyilvánvalóan több okra is visszavezethető. A készletgazdálkodás hiányában a bérből élő munkásoknak kevesebb élelmiszert kell tárolniuk, másrészt megszűnt a kelengye hagyományos szerepe, mely presztízs alapon a ruhaneműk és egyéb textíliák felhalmozására sarkallta a parasztokat. Az *ülő- és fekvőbútorok* változatosak, számuk jellemzően meghaladja a paraszti lakóházban található hasonló bútorokét. A különféle díványok, rekamiék, szelonok és ágyak anyaga, színe és formája is eltérő, többségüket a két világháború között készítették, s akkortájt a polgári lakáskultúra tartozékainak számítottak. Megjelenik a rácsos gyermekágy, mely – az állókát leszámítva – az első tényleges gyermekbútor. A felmért családoknál törekedtek arra, hogy minden családtagnak legyen saját, egyedülként használt ágya. Az *asztalok* között, polgári mintára, megjelenik a dohányzóasztal, melyhez általában műbőrrel bevont ki méretű kerek, támlátlan ülőke („*puff*”) tartozik. A rádió, mint elengedhetetlen, de gyakran az egyetlen „luxuscikk” vagy egy kis asztalra – és azon, egy terítőre – kerül, mintegy a komódot kiváltva (4. melléklet), vagy a polcos szekrényre helyezik (1. melléklet), de minden esetben a szoba tartozéka. A *tárolóbútorok* közül még majdnem minden családnál használnak ládát. Ezek mérete változó, közös bennük, hogy a konyhai tárgyegyüttes részét képezik, a szobába már nem kerülnek be. Presztízs-szereppel egyáltalán nem rendelkeznek. Általában a szennyes ruha tárolására szolgálnak, esetleg tűzifát tárolnak bennük. Fontosabb szerepet kapnak a szekrények, különösen a ruhás- és a konyhaszekrény. Új elem (a hagyományos paraszti bútorhasználathoz viszonyítva) a tárolóbútorok sorában a könyvespolc, mely nem tűnik presztízstárgynak, inkább az olcsó ifjúsági- és felnőttirodalom valóban forgatott példányait találjuk rajta. Az eredeti gyűjtések anyaga kéziratban maradt, más témáktól eltérően, a lakáskultúra és az életmód kapcsolatának témájáról nem születtek publikációk. Magyarázatként több ok is felmerülhet. Egyrészt, a témaválasztást jelentősen befolyásolta a paraszti kultúra vizsgálatának tradíciója, így többen is a városban a „hagyományosat”, a paraszti életforma továbbélésének példáit keresték, s találták meg. A kutatások másik,

„vékonyabb oldalán” az ipari munkásság karakterét leginkább kifejező területeken folytak kutatások, mint a női szerepek („munkásnők”), munkáshagyományok, munkásfolklor, munkásotthon (pl. munkásszállók). E kettős, ámde aránytalan érdeklődésben a lakáskultúra témája inkább az utóbbi irányhoz kapcsolódott, de a vizsgálatok láthatóan nem tudták megragadni azt a jellegzetességet, mely a további kutatásokat inspirálta volna. A paraszti lakáskultúra-kutatásban a tisztaszoba és a bútorok közül – sokáig – a láda (ácsolt és asztalos) olyan karakteres témaként kínálkozott, mely évtizedekre megalapozta a szaktudomány orientációját. A városi munkáslakás az 1950-es évek második felében a minimális bútorkészlettel inkább a „szükségletek kielégítésének” színtere, mintsem a reprezentáció terepe volt. Vagyis, a gyűjtők az otthonokban sem jellegzetesen paraszti, sem pedig jellegzetesen városi karakterre nem bukkantak, viszont az átmenetiség problematikája ekkor még nem tartozott a szaktudományos érdeklődés homlokterébe. A másik ok, amiért e kutatások nem kerül(het)tek napvilágra, érzésünk szerint túlmutat a tudomány határain. A korszak ideológiájában hangsúlyozott volt, hogy a korábbi elnyomott, dolgozó osztályok hatalomhoz és elfogadható életkörülményekhez jutottak. A kutatás során feltárt otthonok berendezése viszont azt mutatta, hogy léteznek a kétkezi munkások között olyanok is, aki meglehetősen rossz lakáskörülmények között élnek, ráadásul az egyenlőtlenséget még osztályon belül sem sikerült felszámolni, s itt még szó sincs a „munkásarisztokrácia” lakásairól. A lakások leírásához hozzátartozott az ott lakók bemutatása. Élettörténetük, családban betöltött szerepük, vagy jövedelmi viszonyaik nélkül nem érthetőek meg a tárgy- és bútorhasználat módja. A sokszor nehéz sorsú, szinte nyomorban, egyik napról a másikra élő, vagy más esetekben épp ellenkezőleg, aránytalanul jól kereső munkások portréi túlságosan is nagy egyenlőtlenségekről árulkodnak, semmint hogy ideológiailag igazolható lett volna a szélesebb olvasóközönség elé tárásuk. A Nagy-Budapesti Néprajzi Munkaközösség kutatásai témaközpontúak voltak, melyek céljai között nem szerepelt a probléma-központú társadalomvizsgálat. Talán nem véletlen, s itt visszatérek a bevezetőben megfogalmazott állításhoz, miszerint a város- és munkásszociográfia legtermékenyebb időszaka arra a két évtizedre esik (1930-as és 1970-es évek), amikor egyrészt az adott társadalmi és politikai rendszer még nem tudta orvosolni a főbb társadalmi problémákat, másrészt viszont amikor már a nyílt vagy bújtatott rendszerkritikát magába foglaló írások és elemzések egyáltalán megjelenhettek. Az 1950-es évek második felében a szükséges két tényezőtől tehát egyik sem volt adott: hiányzott a néprajzosokból a társadalmi problémák

iránti fogékony nézőpont, másrészt a szélesebb társadalmi közeg sem volt eléggé felkészült a problémák nyilvános párbeszédszintre emelésére.

A történeti kutatások keretében feldolgozásra kerülő, az 1950-es évek utáni másikkal, az 1980-as évek volt. 2010. 03. 30-án, az ELTE Néprajzi Intézete és az MNT Városnéprajzi Szakosztályának közös rendezvénye keretében *Városnéprajzi kutatások Budapesten, az 1970-80-as években* témáját jártuk körül. (Létay Miklós: *Városnéprajzi kutatások a Budapesti Történeti Múzeumban*; Gergely Katalin: *"Telepi" életforma? - a Százados úti városi kislakásos telep, 1984-1985.*, Szabó Piroska: *Telepi közösség - falusi közösség. Egyezések és különbségek* témákban tartott előadást.) A Budapesti Történeti Múzeum idevonatkozó anyagainak feldolgozása elkezdődött. Ugyancsak előrehaladt az MTA Néprajzi Kutatóintézete keretében, az 1980-as években, Hofer Tamás vezetésével zajló életút- és mobilitásvizsgálatok eredményeinek feldolgozása. Ennek keretében, a sajtó alá rendezés szakaszában van Bali János és Szabó Piroska *Ferencvárosi életutak* című kötete, melyben a két szerző egy-egy, kb. 100-100 oldalas életútinterjú közzétételével és elemzésével foglalkoznak. A Szegedi Tudományegyetem Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszéke is bekapcsolódott a várostörténeti kutatásokba. A korábban említett záró konferencián a víz városi térszervező szerepét elemezték különböző történeti kontextusokban, a 19. század második felétől napjainkig. (Így, például Tóth Csaba Tibor a szegedi nagyárvíz emlékezetének 1879 és 1979 közötti változásáról tartott előadást.)

Fő kutatások

A városi telepkutatások több helyszínen, több teleptípust kiválasztva zajlottak. Mindegyik terep önálló kutatási tapasztalatokkal és tanulságokkal írható körül, így a jelentést is terepekre bontottuk. Az összegzésben viszont az általános megállapítások levonására teszünk kísérletet.

- Az észak-magyarországi, elsősorban borsodi régió munkástelep-vizsgálatainak eredményei

A kutatások eredményeit legteljesebben R. Nagy József 2010-ben megjelent könyve (*Boldog téglafalak között*) foglalja össze. Kutatásunk egy kulturálisan lehatárolt területen belül, Észak-Magyarországon vizsgálta az úgynevezett kolóniákban, gyarmatokban letelepedett munkások életmódját, mind a mára már feloldódó hagyományában, mind

pedig változásában. A vizsgálat elsősorban a kistelepülések kolonizált munkásságra vonatkozott. Elsősorban azért, mert a csoportos munkáslakhelyek fokozottan és hatványozottan magukon viselik az általános munkáséletmód jellemzőit, másrészt mert azokban még mindig fellelhetők azon egyéni és kollektív hagyományok, amelyek a szórványban vagy a fővárosban élő munkásságnál már véglegesen eltűntek. Ugyancsak meghatározóak voltak a nagyvárosi munkásságtól eltérő sajátosságok is. Az, hogy alapvetően más a lakáskérdés; városias a környezet, de nem városi az élet; hogy mindenütt jelen lévő a nagyvárosokban szinte nyomokban sem felfedezhető kétlakiság; a munkásság természeti környezet közvetlen közelében él, s ennek köszönhetően más a térszemlélete; mások a találkozási pontjai más társadalmi osztályrétegekkel. Magyarországi viszonylatok között a társadalmat megosztó hatalmas szakadékok között, mint társadalmi osztály, gazdagság-szegénység, férfi-nő, elit-populáris, a legmélyebb a falu és város közötti ellentét. A kutatási téma lehatárolásakor szükséges volt Magyarország tájegységei közül területileg is szelektálni. Ebben elsődleges tényező az volt, hogy a legjellemzőbb és legkomplexebb vidéki kolóniák kerüljenek a kutatás látókörébe. Északkelet-Magyarországon volt a legfontosabb bányavidék- és nehézipari központ, s ennek köszönhetően 1945 előtt itt volt található a falusi munkástelepek közel 60%-a is. Ugyancsak befolyásolta a döntést, hogy a koncentrált, nagy vidéki ipari körzetek közül az északkelet-magyarországi az, ami a jelenben a legégetőbb problémákkal küszködik. A valaha regnáló ipari körzetek közül a legkiterjedtebb depressziós területek itt alakultak ki. Annak ellenére, hogy a kutatás nem kíván s nem is képes semmiféle megoldási javaslattal „segíteni” a térségben élő munkásságon, e tény a választáskor nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A tanulmányozott északkeleti térségben közel kéttucat kolónia, illetőleg kolóniával rendelkező település található. Az egyes tipizálási jegyek alapján igyekeztünk minden jelentősebb kolónia-típust vizsgálatainkba bevonni. Mivel az egyes kutatási helyszínek kiválasztása után még ezt követően is jelentős számú telep került volna elemzés alá, ezek közül a legjellemzőbbeket kiemeltük, míg a többit csupán általánosságban kutattuk. Az első, kiemelt csoportba került Rudabánya, Ormosbánya, Rudolftelep, Borsodnádásd és Perces, míg a másodikba Kurityán, Lyukóbánya, Edelény, Sajószentpéter és Alberttelep. Bizonyos esetekben más kolóniákban élő munkásokkal is készítettünk interjúkat, de azokat csakis akkor idéztük publikációinkban, ha jellegzetességük folytán a vizsgált résztéma esetében „kihagyhatatlannak” bizonyultak, illetve emblematikusságuk következtében összegzését adják a munkáséletmód valamely

vonásának. Készült ilyen beszélgetés Diósgyőr-Vasgyárban, a miskolci MÁV-telepen, Istenmezején, Péten, Salgótarjában és Budapesten. A települések vizsgálatánál törekedni kívántunk a több szempontú megközelítésre, s megkíséreltük a kolóniákat etnográfiai, etnológiai, illetve szociografikus szemléletmódban leírni. A tények feltárásánál legfőbbnek a konvencionális kulturális antropológiai terepmunkát tartottuk. A hagyományos kutatói munkamódszerek, mint a különféle interjútechnikák (életút-, genealógiai- és foglalkozási interjúk), a rögzítés klasszikus módjai (fotográfia, videofilm), a tárgyi rendszerek feltérképezése ötvözve a számítógépes analízis naprakész módszereivel, megfelelő háttérrel adott a munka elvégzéséhez. Mindehhez természetesen szükségeltetett a levéltári anyagok kellő feltárása és elemzése, melyek részben a helyi gyűjteményekben, részben a megyei tárhelyekben voltak elérhetőek. A terepmunka három, jellemzői alapján jól elkülöníthető részből állt. Az első részbe egy összetett kérdőív felvétele, a másodikba különféle strukturált interjúk készítése, míg a harmadikba az egyes terephelyszínek vizuális adatolása, fényképek készítése tartozott. Maga a próbakérdések után módosított, 12 oldalas kérdőív 109 különféle típusú kérdésből állt, s a munkáséletmódot általánosságban, annak teljességében igyekezett vizsgálni. A kérdőív hat különálló falusi kolóniában - Rudabánya, Ormosbánya, Rudolftelep, Borsodnádásd, Pereces, Kurityán - s a miskolci MÁV-telepen összesen 310 személlyel került rögzítésre. A helyszíneken a kérdőíves interjúk során megismert és kiválasztott beszélgetőtársakkal különböző interjútechnikák segítségével folytak tovább az információs beszélgetések. Összesen 17 kolóniában, 79 személlyel készült ilyen, diktafonnal, illetve videokamerával rögzített, mintegy 207 óra időtartamú interjú. Egy-egy szabad-beszélgetéses, a klasszikus életútinterjú szabályai szerint strukturálódó, de foglalkozási- és genealógiai interjúk témáit is magába foglaló sorozat keretein belül tettük fel adatközlőinknek a kérdéseket. Kutatásmódszertanunk kialakításához - bár első pillanatra ez nem tekinthető bizonyítottan alapvetőnek, mégis az - nagyban hozzájárult az is, hogy azt a kulturális antropológia módszerével kívántuk bizonyítani. Fontosnak tartottuk, hogy a témát jellemezze az a sokoldalú, interdiszciplináris megközelítés, ahol szükségszerűen megjelennek a határtudományok is, hogy a téma kutatása, s az adatok feldolgozása legyen problémaorientált, azaz több tudomány módszertanát alkalmazza egy-egy kérdés megoldására. Mindemellett már a kutatás kezdő szakaszában egyértelművé vált, hogy a munkáséletmód totalitása csupán empirikus úton nem ismerhető meg. A kutatás így az

egészet a részek alapján kívánta megragadni, s a teljes képet a különálló, részben színes, részben szürkének tűnő életmód-elemek interferenciájából létrehozni.

Külön kell szólnunk Bali János 2006-2007-es borsodnádasi kutatásáról, mely egy bányász-kolónia, az Engels-telep életstratégiáinak alakulására fókuszált a bánya bezárását követően. Kutatásának kiinduló hipotézisét a következők jelentették. A magyarországi rendszerváltás helyi közösségekre gyakorolt hatásának egyik legnegatívabb és a legnagyobb tömeget érintő jelensége a munkanélküliség tömegessé válása volt. Különösen érvényes ez azokra a településekre, ahol a Kádár-korszakban a családok megélhetési stratégiájukat döntően az „egy lábon állásra”, az adott ipari üzemben keresett jövedelemre építették. A bánya vagy a gyár bezárását követően szinte egyik napról a másikra kellett új célokat, s persze megélhetési forrásokat teremteniük. A munkanélküliség, mint központi téma köré szervezett közösségtanulmányok talán legtöbbet hivatkozott példája egy osztrák település, Marienthal kutatását végezte el (magyarul: Jahoda, Marie – Paul F. Lazarsfeld – Hans Zeisel: *Marienthal. Szociográfiai kísérlet a tartós munkanélküliség hatásairól*. Új Mandátum, Budapest, 1999.) Olyan témákon keresztül elemezték a munkanélküliség életmód mintáit, mint a „megfáradt közösség”, a „park elhanyagolása”, a „színkör szétesése”, az „óvoda megszűnése”, a „visszaesés a könyvtárban”, a „névtelen feljelentések”, az „elvándorlás” vagy a „tartalékok fölhasználása”. E csomópontok is az imént említett problémaközpontú megközelítést tükrözik egy olyan közösség vizsgálatánál, amelyik az üzem bezárását követően került marginális léthelyzetbe. Ennek ellenére, az Engels-telepi tapasztalatok nem az általános társadalmi depresszióról elvárt képet erősítették. Az interjúk során az adatközlők tematizálásában nagyon élesen elkülönül a múlt és a jelen, mely idősíkok közül az előbbi a bánya bezárását megelőző korszakra utal. Ebben a viszonyrendszerben a narratívákban a múlt és a jelen, mint egyfajta pozitív – negatív értékdichotómia jelenik meg. Ez a tematizálás azonban nem csupán azokon a településeken érhető tetten, ahol drasztikus életmódváltásra kényszerültek a lakosok, hanem általánosan érvényes az élettörténetek mesélésében, az életút megkonstruálásában. Az önmeghatározásukban vitathatatlanul jelen van a periféria-élmény. Azonban ennek számos narratív elemét a médiából kölcsönzik, egyfajta közbeszédet húzva a saját életlehetőségeik bemutatására. Különösen alkalmas erre a település(rész) „elcigányosodásának” túlhangsúlyozása. Ahogy más vidéki bányászkolóniák esetében is gyakori, az Engels-telepen a kis alapterületű lakásokhoz kis kert is tartozik, mely eredetileg alkalmas terepet nyújtott a család konyhai szükségleteit biztosító kisállattartásra

(baromfi, hízósertés). Az 1970-90-es években a családok döntő többsége hozzáfogott a lakókörnyezete átalakításának. Az állattartás megszüntetésével a haszonkertből hobbikertet alakítottak ki, mely inkább alkalmas a szabadidő eltöltésére, a vendégségbe jövő közeli rokonok (pl. unokák) elhelyezésére látogatásukkor. Az átalakításokban az egyéni ízlés is szerepet játszott, így a lakókörnyezet végső soron az egyéni (családi) lelemény, szorgalom, rendszeretet és sikeresség reprezentációs színtere maradt. A szabadidő értelmezésében szintén különvált a múlt és a jelen. A szabadidős programok múltbeli fontosságának hangsúlyozása egybe esik a saját szerepük társadalmi fontosságának igazolásával, így például az a megbecsültség jeleként értelmezhető számukra, hogy a bánya a szabadidejükben is törődött a dolgozóival. Jelenleg, az inaktív időszakban (munkanélküliség, illetve nyugdíjas évek) viszont a megnövekedett szabadidő és az ennek eltöltésére szerveződő tevékenységek tárházának kitérülése (pl. kábeltévé) jelent témát az önmeghatározásban. További változás, hogy a „múltban” a szabadidő eltöltésének elsődleges színtere valamilyen közösségi tér volt, míg a „jelenben” a szabadidőhöz kapcsolódó fogyasztási tevékenységek jelentős része az otthonokba „húzódott”.

A társadalmi kapcsolatháló kulcskérdés egy kisközösség fennmaradása, az egyének életérzése szempontjából. Minél szerteágazóbb egy család társadalmi kapcsolathálója, tagjaik a praktikus előnyökön túl (pl. kölcsönösségen alapuló munkacsere) a kirekesztettséget, a társadalmi léthelyzet perifériáját is másképp értelmezik. Mind az általános közérzet, mind pedig a jövőkép szempontjából lényeges csomópont a városvezetőség megítélése, s egyáltalán a helyi és az országos politika értelmezése, melyek sohasem függetlenek teljes mértékben egymástól. Mindkettőt alapvetően a bizalmatlanság hatja át. A helyi intézményrendszer fejlettsége végső soron nem csupán kényelmi kérdés, hanem a lokális identitás erősítésének lehetséges alapja. Különösen az érinti kényesen a helyieket, ha a már meglévő intézmény megszüntését, funkciójának csökkentését kell megtapasztalniuk. Borsodnádasd azután lett város, hogy a bánya bezárt, s a gyár sem működött már a korábbi kapacitással. A korábbi kiemelkedően jónak mondható intézményhálózat színvonala az 1990-es években csökkent. Az interjúk során gyakran terelődött a szó a megélhetés nehézségeire. A többségben nyugdíjas, leszázalékolt vagy munkanélküli felnőttek valóban kevés pénzből gazdálkodnak. Legnagyobb probléma mégis az, hogy nincs megfelelő jövedelempótló bevételek, illetve kiadáscsökkentő stratégiájuk. A mai világban drágább az élet, s ez igaz is túl a közhelyen, hiszen a legkülönbözőbb

szolgáltatásokért (víz, villany, szemétszállítás, telefon, televízió) ma már egyöntetűen és rendszeresen fizetni kell. A munkaévek során a telepen lakók számára biztosítottak voltak a munkahelyre jutás feltételei, rendszeresen kijártak a buszok. Több telepi elmondta, hogy egyre rosszabb a közlekedés a telepről. A telep határain túlmutató társadalmi kapcsolatokban a munkába járást felváltotta az ózdi bevásárlás, a rokon- és temetőlátogatás, vagy az elszármazott rokonok fogadása, vendégül látása. Az életút-interjúkból kirajzolódtak a különböző családtörténetek, melyeknek központi eleme a generációról generációra öröklődő bányászhatóság. A jelenlegi kedvezőtlen életkörülményeket valamelyest kompenzálja a családtörténetből áradó büszkeség, az, hogy a telepre kerülés valamikor kiváltságos dolognak számított. Ebből is adódik, hogy a település központjához, s különösen a gyár köré épített telephez képest bár az Engels-telep elhelyezkedése periférikusnak hat (kb. 2 kilométer a „falu”, 4 a gyár), épp ez a foglalkozási különállás jelenti a telepi identitás megerősítését. A borsodnádasdi Engels-telep lakói a bánya bezárását követő kedvezőtlenebbre forduló léthelyzetük ellenére nem tűnnek magukba fordulónak, nem menekülnek különféle tudatmódosító technikák jelentette átmeneti örömeikbe. Életmódvezetési stratégiáikban, identitásukban továbbra is kitüntetett szerepet kapnak a társadalmi kapcsolatokat építő vagy fenntartó szabadidős-tevékenységek, a saját képükre formált és szépített ház és udvar reprezentációi, illetve a dicső múlt történeteinek felelevenítései.

Pethő László a már korábban elkezdett munkástelep-kutatását, a Hatvantól északra elhelyezkedő Lőrinci kutatását folytatta. Fő kérdése, lehet-e a tartós munkanélküliség időszakában munkásságról beszélni, a munkahely elvesztésével melyek azok az életmódelemek, amelyek a változó gazdasági és társadalmi környezetben is fennmaradnak. 2009. végén lezárt kutatásait könyvvé szerkesztette, megjelenése 2010. második felévére várható.

Kisebbségi esettanulmányokra az észak-magyarországi bánya- és iparvidéken kívül is sort kerítettünk. Bali János az észak-mecseki bányavidékhez tartozó nagymányoki brikettgyári kolóniáról gyűjtött anyagot, ahol szintén az egyik napról a másikra bekövetkező termelésleállítás hozott válságot a nagyközség szélén felépített kolónia életében.

- OTI-telep (Budapest, XIII. kerület)

2007. őszi félévében Sz. Juhász Katalinnal közösen vezettük azt a kutatást, melynek során egyetemi hallgatók is bekapcsolódhattak a nevezett telep jelenkutatásába. Elsősorban a szomszédság intézményének átalakulására fókuszáltunk. A kutatás során kiépített adatbázis 32 interjút és kb. 2000 fényképet tartalmaz. 2008-ban a kontrollvizsgálatokra került sor, többek között olyan adatközlőkkel, akik „kívülről”, pl. az 1938-ban épült „eucharisztikus házból” szemlélték a talap életét. Az eredményekről *Az állami lakásépítkezések egy példája: az OTI-telep (Bp. XIII. ker.)* címen, az ELTE Néprajzi Intézetében, 2008. november 27-én megtartott konferenciáján számoltunk be. (lásd: Sz. Juhász Katalin: *Az OTI-telep története*; Bali János: *A szomszédság intézményének működése*; Benedek Nóra: *A térérzékelés és a „sétálás” kutatása az OTI-telepen*; Moser Tamás: *A tér értelmezése egy tősgyökeres OTI-telepi asszony élettörténetében*; Grényi Judit: *A karácsonyi külső dekoráció típusai*; Szabó Mátyás: *Az állami lakásépítés európai példái* című előadásokat!). A kutatás eredményei közül kiemelendő Benedek Nóra néprajz alapszakos szakdolgozata, valamint az Sz. Juhász Katalin és Bali János szerkesztette, OTI-telepi zárókötet, melynek kézírata teljes, a kötet sajtó alá rendezése folyamatban van. A kutatás középpontjában a szomszédság intézménye állt, hisz ez mutatkozott a leginkább modellezni e kertvárosias környezet „városi” és „falusi” jellegzetességeit. Alapkérdéseink a következők voltak: Mekkora az a maximum térbeli távolság, amíg az adatközlő személyes kapcsolatot alakít ki a vele egy környéken lakóval? (Kivel szokott beszélgetni - kinek köszön - kit ismer látásból - kivel nincs semmiféle kontaktusa?) Kit nevez szomszédnak? (A szomszédnak nevezett személyek térbeli elhelyezkedése). Hogy nevezi a többi közelében lakót? (A többi kérdésre adott válaszokból valószínűleg kérdés nélkül is kitűnik.) Vannak-e tervezett vagy spontán közös programok (pl.: kirándulás, sport, koncert stb.)? Ha igen, mik ezek és hol? A gyerekek (ha vannak) szoktak együtt játszani? Mely terület legalkalmasabb a szomszédok közti beszélgetésre? (közterek, esetleg külön erre a célra kialakított közös tér, saját lakások, stb.) Szoktak-e egymáshoz átjárni? Ki kihez megy át? (Miért és hogy alakult ez ki?) A lakáson belül hol illik a szomszédot fogadni? (Egyáltalán: mennyire számít vendégnek a szomszéd, mennyire viselkedhet otthon a fogadó lakásában?) Hogy alakul ez a gyerekek esetében? Mennyire zárkoznak be egymás elől? (Szabad-e az átjárás bármikor, vagy csak előzetes - akár telefonos - egyeztetés alapján?) Szokott segíteni szomszédjának? Szívességet szoktak-e kérni? Ha igen, akkor viszonzozák? Hogyan? Ha valaki elfelejti viszonzozni a szívességet, akkor az rosszállást vált ki?

Megemlítik? Megharagszanak? Legközelebb nem tesznek szívességet az illetőnek? Ünnepekkor felkeresik egymást? Ajándékot visznek egymásnak (születésnap, névnap, karácsony, stb.)? Együtt utazás munkába: melyik szomszédokkal melyik irányba? Mik a leggyakoribb konfliktusforrások? (Van-e ezek közt térhasználattal kapcsolatos, pl. mely területet kinek kell takarítani, ki hova helyezheti a virágait (panel folyósón pl.), személtelhelyezési és egyéb esztétikai problémák.) Van olyan szomszéd, akivel rossz a viszonya? Mi volt az, ami miatt megromlott a viszonyuk? Meddig tartott a harag? Térbeli elhelyezkedésből fakadó folyamatos alkalmazkodási helyzetek (pl. hangok, zajok áthallatszóda). Ki hogy használja a közös teret, a többi szomszédnak mi a véleménye erről? A lakások belső elrendezésében változtak-e valamit a szomszéd lakás mintájára? Vannak-e, akik vidékről költöztek fel? Hogy viselik a beépítettebb teret és a szűkösebb lakóterületet? Melyik életforma alakít ki jobb szomszédi viszonyokat? Mennyire fontos önnek, hogy szomszédja is rendben tartsa a kertjét? A szomszédok be szoktak segíteni egymásnak a kerti munkában? (Pl. fűnyírás). A kutatás során megállapítottuk, hogy – a teljesség igénye nélkül, felsorolásszerűen – a szomszédság intézménye térben beszűkült, a telepi szomszédság helyett már csak utcaszomszédságról beszélhetünk; a szomszédok számontartásában egyre fontosabb szerepet kapnak a külső jegyek (különösen az autó, másodsorban a lakóház és az udvar utca-fronti kinézete, a kerítés, harmadsorban az öltözködés); a köszönésnek még mindig fontos szerepe van a szomszédsági kapcsolat minősítésében (pl. a köszönés nem fogadása a rossz szomszédi viszony oka, de okozója is); a telepen eltérő módon értelmezték a szomszédsági kapcsolatok jelenlegi szerepét, kiterjedtségét, egyszerre volt jelen az „evolúciós” és a „devolúciós” interpretáció; a szomszédok közötti segítségnyújtásnak, a reciprocitásnak ugyan kialakult a gyakorlata, de kevésbé hatják át az érzelmi motívumok, s csak meglehetősen korlátozott alkalmakhoz kötődik; a konfliktusok okai, elsősorban a kert és a ház előtti utcaszakasz rendbetartásának eltérései (pl. hólapátolás elmaradása, a fák leveleinek, termésének el nem lapátolása), kezelésében több gyakorlat is szerepet kap (feljelentés, kibeszélés/stigmatizálás, a „rossz szomszédi viszony” intézményesítése, pl. a köszönés végleges elhagyása); a szomszédsági kapcsolatok életkori modellje igen erősen jelen van (így elsősorban a kisgyermek és szülei (anyukájuk) szomszédolnak, s ezekhez meghatározott hétköznapi (gyereksétáltatás, óvodába hordás) és ünnepi (gyermek születésnap zúrja, húsvéti locsolkodás) alkalmak és gyakorlatok köthetőek. Összességében megállapíthattuk, hogy napjaink OTI-telepén az

otthonosság-érzet kialakítása a szomszédság legfontosabb funkciója. A lakók nem elsősorban a *jószomszédi viszonyok* kialakítására töreksenek (hisz az sok kényelmetlenséggel, időbeli és anyagi áldozattal jár), hanem sokkal inkább a „rosszszomszédi viszony” elkerülését tartják fő feladatuknak, mely alááshatná az otthonosság-érzést. Épp ezért, bár a térbeli környezet (kertes családi házak) alkalmasá tehetné a hagyományosabb, falusi szomszédság megszerveződését, a szomszédság intézménye mégis, sokkal inkább városi jellegzetességeket mutat.

- Wekerle-telep (Budapest, XIX. kerület)

A Wekerlei Társaskör megkeresésére, a telep centenáriumának tiszteletére végeztük a kutatást, melyben segítségünkre voltak az ELTE Néprajzi Intézetének keretében meghirdetett városnéprajzi szeminárium hallgatói. Fényképes és szöveges dokumentációt készítettünk a karácsonyi reprezentáció külső és belső kellékeiről. Törekedtünk a nemek és generációk közötti különbség érzékeltetésére. A kérdések elsősorban az ott lakók saját, 2008. évi gyakorlatára vonatkoztak, de ki kellett térni a megélt változásokra is, melyek viszonyítási pontok is lehetnek (pl. „gyerekkorunkban olyan szegények voltunk, hogy...” vagy „abban az időben még nem rohantak úgy az emberek”). Továbbá rákérdeztünk az adatközlők által érzékelt folyamatokra is (hogyan látja, értelmezi a körülötte lévő világ karácsonyát). A 2008. november 15. és 2009. január 15. között tartott adatgyűjtés (terepkutatás) fő kérdésköre a téli (karácsonyi) ünnepkör volt, melyet a következő résztémákra lebontva vizsgáltuk: *Időgazdálkodás* (a karácsonyi ünnepkör mettől meddig – készülődés, advent, szenteste, karácsony első és második napja, vízkereszt, a karácsonyfa „lebontása”; bevásárlás /ajándék, élelmiszer, fenyőfa/ időpontjai; a rituális csomópontok időpontja: pl. a fa feldíszítése, ünnepi ebéd, vacsora, egyházi liturgia). *Térhasználat* (saját lakás szakralitása: a fát hova állítják, ünnepi vacsorához hova terítene; bevásárlás térbelisége /mit honnan/; a wekerle-telepi köztér karácsony transzformációja; távolabbi köztérek és a karácson (Kossuth tér, plázák, stb.); más lakások (privát tér); utazások, a karácsonyi turizmus példái. *Társadalmi kapcsolatháló* (családi, rokoni, szomszédsági, lakóközösségi, baráti, munkahelyi kapcsolathálók szerepe az ajándékozásban, egymás köszöntésében: képeslap, SMS, E-mail; egy lakásban ünneplés, közös utazások. *Ideológia* (szakralitás vs. fogyasztás: vélemény- és attitűd-vizsgálat az ünnep fő funkcióját, értelmét illetően; a karácsonyhoz köthető alakok ismertsége, megjelenése: kis Jézus, Betlehem,

pásztorok, Három Királyok, Santa Claus - télapó vs. Mikulás.) *Az ünnep tárgyasultsága, a fogyasztás antropológiája* (karácsonyfa, mikor és milyen szempontok alapján vásárolják, fajta, méret, ár, öko-szempont – pl. gyökeres vagy műfenyő; karácsonyfa dekorációja: égősor, fenyőfa-díszek, csúcsdész, szaloncukor, vásárolt, illetve maguk készítette dekorációk; külső dekoráció: mászó-mikulás, égősorok, udvari fenyőfák – humor, ötletesség, utánczás, tekintély, stb. fényében; ajándék: kinek és mit, a kiválasztás szempontjai – érték, kölcsönösség, nevelés, praktikum, humor, érték, pénz; ételek: jeles napok hagyományos előírásai – dec. 24., dec. 31., jan. 1. – hal, beigli, malac, lencse, stb., ki(k) dönt(enek), hogy mikor mi legyen a menü; ki, mennyiért és hol vásárolja meg az alapanyagokat, ki készíti el az ételeket? Böjt, reformkonyha, fogyókúra, stb. Ételek kóstolóba, pl. beigli.) A kutatás tapasztalatai megerősítették Orvar Löfgren klasszikus tanulmányának megállapításait: *A nagy karácsonyi veszekedés. A családi rítusok morális ökonómiájáról/The great Christmas quarrel. On the moral economy of family rituals* (Megjelent: *A szokás ereje. A hétköznapi kultúra vizsgálata/Force of Habit. Exploring Everyday Culture*. Lund, 1996.). A karácsony egy olyan ünnepi rítus, melyhez a tömegkultúrában is megfogalmazott alkalmazkodási minták tartoznak. A családoknak olyat kell tenniük ebben az időben, melyet az év más felében nem tesznek, illetve meg sem tudnak annak felelni (az ajándékozás szigorú reciprocitása, a távoli rokonokkal való találkozás, a sajátos táplálkozási szokások: pl. halevés, mákos beigli fogyasztása). A rituális idő, az ehhez kapcsolódó szeretetteljes légkör megteremtése, a ritussorozatot biztosító anyagi források előteremtése gyakran okoz feszültségeket a családokban, így épp az ellenkező hatás mutatható ki, mint azt a média által sugallt megfelelési mintából következtethetnénk. A karácsony a lokális természetes közösségek (pl. egy településrész vagy falu azonos valláshoz tartozó tagjai) ünnepéből egyre hangsúlyozottabban a családok és a közeli rokonok ünnepévé vált, térbelileg mindenképpen beszűkült, ugyanakkor bizonyos fogyasztási gyakorlataik alkalmat adnak a presztízs-vetélkedésnek (pl. a különféle kültéri dekorációk: mászó-mikulások, fényjátékok). Ugyanakkor, a Wekerle-telepen megindult a lokális hagyományteremtés, melynek egyik példája a Társaskör által szervezett telepi karácsonyfa-állítás és az ehhez kapcsolódó programsorozat. Új elem tehát, hogy a karácsony térbeli beszűkülése mellett megindult folyamat, a térbeli kitágulás, mely a telepi identitásképzés recens folyamatához kapcsolódik.

- Szuburbán telepek Budapest agglomerációjában

Már egy 2006. november 22-én, az MNT Városnéprajzi Szakosztálya és az ELTE Néprajzi Intézete közös rendezésében tartott tanácskozáson körbejártuk a szuburbán telepek kérdését. A három esetet (Baksa Brigitta Gyömrőről, Bali János Ócsáról, míg Kőrösi Katalin Piliscsabáról, e települések egy-egy telepéről tartottak előadást) összekötötte az a tény, hogy e Budapest agglomerációjában fekvő három település egyaránt nemrég nyerte el a városi rangot, köszönhetően elsősorban annak a szuburbanizációs folyamatnak, melynek során a fővárosból nagyszámú népesség költözött ki e településekre. Mindhárom példa a telepesség átmenetiségét erősítette, vagyis, hogy az egyszerre városias és falusias a maga nemében, s a beköltözők értékrendje a meghatározó abból a szempontból, hogy milyen együttélési mintákat követnek. A nagyvárosból kiköltözők városi módon élnek, kapcsolataik is a nagyvárosba kötik őket, mégis, „élvezik a falu csöndjét, jó levegőjét”. A falusi származású beköltözők hangsúlyozottan városba költöznek, s kapcsolataikban keverednek a városi és a falusi szálak. Baksa Brigitta gyömrői Erzsébet-telepről hozott példája azt mutatta, hogy a telepiek gyakorta nagyobb lokálpatriótává válnak, mint a tősgyökeres helyiek. Az első generációs telepiekben megvan egyfajta bizonyítási igény a településhez való kötődésben, és a tudatos hagyományőrzésben és –teremtésben, ami ahhoz vezetett, hogy a telepiek politikailag is aktívabbá váltak, s a 2006-os önkormányzati választások során szinte kizárólag közülük kerültek ki a városvezetők (polgármester és egy híján az összes képviselő)! Kőrösi Katalin piliscsabai példája a lakók és az építető közötti „harc” lépcsőfokain keresztül bizonyítja, hogy a rendszerváltást követően épülő lakóparkok lakói nem csupán a hasonló társadalmi helyzetük okán alkotnak közösséget, hanem épp a „közös sors” (harc az építetővel, az önkormányzattal, a környező területek lakóival, a közös gondok, pl. közlekedés, infrastruktúra, stb.) egyben „sorsközösséget” is jelent. Bali János, az ócsai Berzsényi utcai telepen az együttélés szabályozását vizsgálta. Arra volt kíváncsi, hogy milyen mértékben határozza meg az együttélés normáit a tételes jog (az állami törvénykezés és az önkormányzati rendeletalkotás), annak mely részeit szabályozza egyáltalán, mi az, amit a szokásjog szervez, s azt milyen formában teszi (pl. írásba foglalja). Megállapítása szerint, az együttélés belső szabályozásának motívumai között számításba kell venni a következő szempontokat: a külső (törvényalkotó) szabályozás hiányzik, vagy a külső (törvényalkotói) szabályozás nem egyértelmű vagy gyakorta változik, mely megnehezíti a konfliktusok értelmezését, kezelését – pl. csendháborítás kérdése, vagy pedig a külső (végrehajtói, ellenőrzői) felügyelet hiányzik – pl. kutyaürülék feltakarítása. Az együttélés szabályozásának

mintái a városi tömeg- és médiakultúrából származnak (írásos házirend, melyet ügyvéd segítségével fogalmaztak meg - hivatalos nyelv). A médiából és a társasházi törvényből nyert politikai kultúra része a rendszeresen, írásos felhívás alapján összehívott közgyűlés és a demokratikusan elfogadott házirend. A telepen a közgyűlés – a korábbi falugyűlések mintájára – a legfőbb törvényhozói hatalom. Az általa elfogadott házirend alapján a közös képviselő szerepe összetett – vezeti a „közigazgatást”, s bizonyos bírói, valamint végrehajtói hatalmi szerepe is van – a bíró, a jegyző, a kisbíró és az esküdtek funkciója keveredik „mindenes tevékenységében. E források a telepí jelenkutatásban a konfliktuskezelés a jogértelmezés és az értékrend bizonyos elemeit világítják meg, míg néhány évtized múlva már az életmód- és társadalomtörténészek számára önmagukban is hasznos forrásokká válhatnak.

Bali János 2006-óta végez résztvevő megfigyelésen alapuló terepmunkát az üllői „Forgács-telepen”. Az adatgyűjtést a pályázat befejeztével lezárta, az önálló kötet kéziratát 2011 első félévében véglegesíti. Az új építésű, 2005-2006-ban benépesült telepen a kezdetektől figyelemmel kíséri a közösségépítés folyamatát. A terepen, csak felsorolásszerűen, a következő témákon keresztül kutatja és értelmezi a „szuburbán újtelepesség” fogalmát. *Közösségépítés* (a bizonytalanság és a kiszolgáltatottság, az érdekközösség - harc az éppítettővel, a FOVA Kft-vel; reciprok kapcsolatok kiépülése - két családot érintő, jobbára szomszédsági kapcsolat; közösségi szintű rendezvények - 2007 karácsonya F. G. előtt: forraltbor parti, V.J.). *Törésvonalak és konfliktusok a közösségi kapcsolathálóban* (a különböző megegyezések és sorsok miatti közösségeszmény felbomlása - M. I. – ki az aki számlára fizetett, s ki az, aki nem, ki tudta hamar töröltetni a jelzalogot, s ki az, aki nem – a FOVA-ügy lezárása; a közös gazdasági döntést igénylő ügyek - a szemét kérdése – M.I. a konténerért fizetni kell, annak beszédése, V.J. az út lekaszálása; a feljelentés - MI ellen, de valójában K.I. ellen). *Kisegítés, reciprocitás* (egyedi megoldások - víz adása, amikor a másoknak még nincsen kútja, szatyorcipelés, bevásárlás, a másik gyermekére vigyázás, kerítés építése, prézli vagy hagyma kérése; állandóbb segítségek). *Státus és hierarchia* (pénz, anyagi kondíciók, munka, munkahely, személyes tulajdonságok, kommunikációs jellemzők). *Státusszimbólumok* (gépkocsi, kerítés, lakóudvar, alkalmi reprezentációk - pl. karácsonyi, ünnepi díszítés, szilveszteri show, születésnap buli Bódy Csabival és Nótár Maryvel). *Másodlagosan megerősített kapcsolatok* (rokoni - a beköltözők között két család rokonságban van egymással – S. Sz. Sz. A. unokahúga; települési, lokális - V. J., S. Sz. és Sz. A..

helyzete). *Részközösségek* (gyermeksétáltató kismamák - gyakran közös sétáltatásokkal, egymásnak jó tanáccsal; a „menők” - legnagyobb házak, magas kereset, jó kocsik). *Térbeliség* (lakás, lakóudvar, utca, köszönési formák, hátsó szántó - lomok lerakása és vadászterület: legális, illegális?; telepen kívül - pl. K.I. újságosstandjai a KÖKIN; mentális térkép: csomópontok - KÖKI, Kőhíd, Market Central, sarki kisbolt, Penny; az ingázás). *Pletyka és rémhír, a közösségi információáramlás* (válások, szakítások, családi viszályok; FOVA-csomag, a telepet érintő önkormányzati határozatok, stb.).

A „szuburbán újtelepek” (lakóparkok) közül megvizsgáltuk a Máriabesnyő Lakóparkot, mely – már a felhívásában is – a nemzeti érzelmű beköltözőkre számított. A telep szimbolikusan is utal a lakók reménybeli közös értékrendjére, hagyománypreferenciáira (Szkíta körút, Hun utca, Nagyboldogasszony tér). E példa is azt mutatja, hogy az új lakóparkok esetében (szemben a korábbi korszak reprezentánsával, a panellal) figyelembe kell vennünk az egyediségre, a sajátos hagyományértelmezésre való törekvést, melynek háttérében a „nagyideológiák” megszűnése, a társadalom széttöredezettsége, szubkulturalizálódása figyelhető meg. A fogyasztói, lakásvásárlói igények is sokszínűbbé váltak, a lakóparkok egy egyediségük kihangsúlyozásával, az ebből fakadó elzárkózás és belső közösségépítés reményével kecsegtetve kínálják árujukat (lakásaikat).

- A panel lakótelepek kutatása

A pályázat utolsó évében, 2009-2010-ben, a budapesti kutatói központ elsősorban a Magyarországon az 1960-80-as években épített házgyári (panel) lakótelepek életmódvizsgálatát. A résztvevő megfigyeléssel és interjúkkal végzett empirikus adatgyűjtés elsősorban a Gazdagréti (Budapest XI. ker.) és a József Attila (Budapest, IX. ker.) lakótelepekre terjedt ki, de számos (primer és szekunder) adatot gyűjtöttünk a Havanna (Budapest, XVIII. ker.) és a Pók utcai (Budapest, III. ker.) lakótelepekről. Különösen az a folyamat volt számunkra érdekes, melynek során, az 1960-as években még a modernitással, egy jobb élettel társítható „panellét” a lakásideál (a funkcionális városszemlélet helyett egyre inkább a morális városszemlélet vált elfogadottá) és a körülmények (pl. a rendszerváltozás után a közüzemi díjak drasztikus megemelkedése) megváltozásával, hogy vált egyre negatívabb sztereotípiává („panelproli”), s ez hogyan hatott a lakáskultúra változására. E folyamatot legteljesebben Bali János elemezte a 10. Finn – Magyar Néprajzi Szimpóziumon, Dobogókőn, 2009. szeptember 2-án tartott előadásában (*"Proletariat of the*

High-Rise Blocks of Flats" Creating Negative Stereotypes about the Residents of Blocks of Flats). Az állami nagyberuházás keretében épült lakótelepek legfontosabb típusa Magyarországon a 10 emeletes, házgyári elemekből felépített panel lakótelepek voltak. Ezek a szalagsorokból és toronyépületekből álló magas népsűrűségű, a környezetüktől jól elváló telepek építése az 1960-80-as évekre esett (Nyugat-Európában ez inkább az 1950-70 közötti időszakra tehető. (A lakótelep építészet ideológiáját az 1933-as, döntően Le Corbusier elgondolásait tartalmazó Athén Charta teremtette meg, mely szerint az új építészetet alkalmazó újonnan épített városok egységesen alkalmazandó alapelveket alkalmaztak volna.) Olaf Gibbins szerint a lakótelep olyan lakóterület, amelyet önmagában funkcionális egységként terveztek és hoztak létre. Négy-, illetve többemeletes házaiban legalább 500 lakás található. Jellemzői közé tartozik még a sűrű beépítettség, meghatározott számú ház, illetve lakástípus. A hatvanas évektől kezdve a lakáshiány megszüntetésére épültek infrastrukturális háttérrel és zöld területekkel ellátva. A homogén építési mód miatt a környezetétől könnyen elkülöníthető egységet alkot. Lakossága gyakran megközelíti egy kisebb város lakóinak számát. A panellakótelepek megépülésüktől fogva az akkoriban körvonalazódó magyar szociológiai törekvések egyik fontos alapproblémájául szolgáltak. Az 1960-es évek végén *Konrád György* és *Szelényi Iván* tett fontos – egyszersmind pedig módfelett kritikus – alapvetéseket a lakótelepi léttel, életformával kapcsolatban. A négy magyar város négy új lakótelepét vizsgáló szerzőpáros megállapításai elsősorban a telepek emberközpontúságát kérték számon – mondván: a lakók idegenül érzik magukat ezekben az új városrészekben, mivel nincsenek olyan terek, ahol kapcsolatba kerülhetnének egymással. Konrád és Szelényi szerint a lakótelepek azért sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, mert ott nem a leginkább rászorult rétegek jutottak támogatott lakásokhoz, hanem ehelyett az aránylag magasabb státuszú rétegek lakóhelyéül szolgálnak. Fő problémát jelentett, hogy az önálló egységet jelentő lakótelepek népessége nem szerveződött valódi közösséggé. Egy-egy lakótelep népessége társadalmilag is heterogén maradt. Ugyanis hiába a hasonló jövedelmi viszonyú emberek lakóhelye, a hasonló keresetű betanított munkás és alkalmazott értelmiségi (pl. tanár) még nem alkot azonos státuscsoportot, értékrendjükben, életmódjukban megannyi különbség van. Közösségről csak bizonyos közös tevékenységek formális vagy informális csoportjai esetében beszélhetünk. A „kutyásokat”, a babakocsit tologató kismamákat, illetve a kocsmába járókat említhetjük közösségként. Gazdagréten a kutyát tartók úgy vélik, ők nem alkotnak baráti

társaságot, ismerősök, akiket a közös tevékenység, a többi telepen lakóval való konfliktusok kötnek össze. A legtöbb embernek felszínes, konkrét helyhez kötött kapcsolatai, ismeretségei vannak, amik többnyire a kölcsönös érdekeken alapulnak. Nem idegenek között élnek, ismerik a házban, esetleg a környékbeli házakban lakó embereket, kisebb szívességeket tesznek egymásnak, közös programokat azonban már nem szerveznek, és ha elköltöznek a telepről, ezek a kapcsolatok megszakadnak. Több lakó is említi a teljes elszigetelődést, nincsenek barátaik, nincsenek ismerőseik, akire számíthatnának, aki segítene nekik, aki meghallgatná őket. A lakótelepek bizonyos fokig, mind a mai napig megőrizték alvóváros jellegüket, hiszen a lakók többsége nem a telepen dolgozik. Még a napi ingázást biztosító menetrendszerinti buszokon sem alakulnak ki spontán beszélgetéseken alapuló interakciók, hanem mindenki saját magába fordulva tölti az utazás idejét. A szakmai közvélemény már az 1980-as évek elején felfigyelt a lakóteleppel kapcsolatos társadalmi és környezeti problémák súlyosbodására. Bár a lakótelepek társadalmi státusának csökkenésére nálunk is sok jel mutat, a budapesti lakótelepeket nem lehet automatikusan a szegények telepeinek nevezni. A nagymértékű lakáshiány miatt Magyarországon nem nagyon volt példa arra, hogy lakótelepi lakások hosszabb ideig üresen álltak volna, mert kiadhatatlanok vagy eladhatatlanok. Az 1990-es évekig nem volt látható a fizikai és társadalmi leromlásnak olyan nagyfokú és gyors tendenciája, mint Nyugat-Európában. Ennek ellenére, a panel lakótelepeken (különösen az alacsonyabb státusú lakótelepeken) a szociális problémák koncentrációjával összefüggésben megjelentek, majd túlsúlyba kerültek az úgynevezett "problémás lakossági csoportok". Ide tartozik a szegény, a cigány és a munkanélküli családok számának növekedése. Hegedűs és Tosics nyomán belső és külső lakótelepi gyűrűről is szokás beszélni, azonban talán jobban kifejezi a valódi helyzetet, ha a térképen látható képzeletbeli vonaltól délkeletre eső részt különítjük el az északnyugatiától. Ugyanis a délkeleti részen lévő lakótelepek egy-egy kivételtől eltekintve mindannyian az alacsony és nagyon alacsony státusú típusokhoz tartoznak. Míg a másik oldalon lévőkről inkább az mondható, hogy itt (egy kivétellel) nem találkozhatunk a nagyon alacsony státusú csoportba tartozó lakóteleppel, illetve az alacsony státusúhoz tartozókból is csak néhány van itt. A legmagasabb státusú lakótelepekről csak megemlítjük azt a közismert tényt, hogy néhány kivételtől eltekintve a budai oldalon helyezkednek el. Az 1980-as években a Gazdagréti lakótelepet kiállították ki „minta lakótelepnek”. Elterjedt, hogy a gazdagréti az ország egyik legszebb lakótelepe. A változatos domborzati viszonyok, a

különböző magasságú és típusú épületek, a hatalmas zöldterületek és a budai hegyek felől áramló friss levegő teszi élhetőbbé Gazdagrétet a többi „betondzsungellel” szemben. Nem véletlen, hogy itt forgatták a Szomszédok című teleregényt, illetve hogy az 1986 nyarán hazánkba látogató Mihail Gorbacsov feleségének is ezt a lakótelepet mutatták meg. Raisza asszony megtekintette a kábeltelevíziót, a közösségi házat és a mellette található bölcsődét, majd ellátogatott egy családhoz is a Törökugrató utca 10-ben. Még az olyan nagyon magas státusú lakótelepek esetében is, mint az 1980-as években épült Gazdagréti lakótelep, megfigyelhető, hogy az ott élők egyre negatívabban élik meg saját lakáskörülményeiket, telepi életüket. Samuel Stouffer (1951) a második világháború alatt katonákkal végzett kutatásaiban kimutatta, hogy az emberek nem valamilyen abszolút, objektív mérce alapján értékelik helyzetüket az életben, hanem a körülöttük élőkhez viszonyítva. Azok az emberek, akikkel összehasonlítják magukat, a vonatkoztatási csoportjuk, és relatív deprivációt (megfosztottságot) élnek meg, ha ez az összehasonlítás rájuk nézve kedvezőtlenül alakul. Stouffer elmélete alapján a Gazdagréti lakótelepen élő emberek vonatkoztatási csoportja elsősorban nem más lakótelepen élők lesznek, hanem az őket körülvevő, a telep közvetlen környezetét alkotó új családi házakban élő jómódú emberek. Ebben az összehasonlításban saját környezetük, életmódjuk sokkal sivárabbnak, szegényesebbnek tűnhet, mintha más lakótelepekhez hasonlítanák magukat. Ezt az elégedetlenségérzést erősítheti a lakótelepek státuszának folyamatos leértékelődése, a köztudatban a „panelhez” kapcsolódó negatív sztereotípiák. Mikor Gazdagréten felépült a lakótelep, nem voltak még a környéken kertes családi házak, értéke, presztízse volt annak, ha valaki Budán, zöld környezetben kapott összkomfortos új panellakást. Mára azonban a lakótelepen éléshez a lecsúszás, az elszegényedés, slumösödés fogalmi társulnak. Rácz József Hoyer Máriával közösen 1993-ban és 1994-ben a Budapesti Havanna lakótelep alkohol- és drogfogyasztó fiataljainak szokásrendszerét vizsgálta. Kimutatták, hogy a szolidaritás gyengülésével fokozódik a bűncselekmények száma. A bűnözés számarányának növekedésével a tehetősebb lakók elköltöznek, és ezzel beindul a slumosodási spirál. A jobb módú lakosság távozásával szociodemográfiai és iskolázottsági szempontból egyre inkább homogén és halmozottan hátrányos helyzetű rétegekből kerülnek ki az új lakók. Ezt alátámasztani látszott az az eredmény is, miszerint a slumosodás előrehaladtával a lakásárak és a bérleti díjak a Havanna lakótelepen a legalacsonyabbak a fővárosban, a lakosság folyamatosan cserélődik ki. Gazdagrét a televízióban egy otthonos, barátságos helynek látszott, ahol az emberek

ismerik, sőt többnyire segítik is egymást, ahol bár nincs sok pénze az embernek, mégis van lehetőség a boldog életre. A sorozat azt sugallta, hogy szüksége van az embernek lakóhelyi közösségekre, hogy vannak ilyen közösségek, ahol az egyén a szűkebb családi közösség mellett egy nagyobb közösséghez is tartozhat. Az ember élete kiegyensúlyozottabbá, biztonságosabbá, nyugodtabbá válik, ha egy nagyobb közösség tagjaként, ismerősök, barátok közt élhet. „A Szomszédok című sorozat indulása nagyon jó példázta, hogyan jön létre egy lakótelepi közösség. Megépült a gazdagréti lakótelep, és a főváros egész kerületéből jöttek össze az emberek és valahol elkezdődött a Gazdagréti tudat, tehát valahol a lokálpatriotizmusnak bizonyos elemei kezdtek kialakulni.” (volt tanácsstag). Nem ismerünk azonban olyan kutatást, ami azt vizsgálta volna, hogy a telepen lakók mindennapjaira, közösségi életére milyen hatással volt a sorozat (mennyire tudtak azonosulni a szereplőkkel, mennyire tartották valóságosnak/idillikusnak a sorozatban ábrázolt emberi kapcsolatokat, megváltozott-e a sorozat hatására a lakóhelyükhöz, a szomszédaihoz fűződő viszonyuk stb.). Ami biztosan állítható, hogy a gazdagréti lakótelep közismert helyévé vált, a sorozat népszerűségével párhuzamosan emelkedett a telepen lévő lakások ára, és úgy tűnik, hogy a lakók öntudata és büszkesége is, hiszen ők az igazi Szomszédok, akikről a sorozat szól. Azonban a sorozat 2001-ben véget ért, a lakások iránti érdeklődés folyamatosan csökken, és bár sokan még mindig nagyon magas áron próbálják meg lakásukat eladni, ám vevő már egyre kevesebb akad. Mintha a lakótelep presztízse már nem a régi volna, ám ezt az itt lakók nem akarják tudomásul venni.

A rosszabb hírű Havanna lakótelepen az 1990-es évek első felében a társadalomkutatók a fiatalok bandázását, elterjedő deviáns magatartását vizsgálták. A fiatalok a lakótelep sivárságával mintegy szembeállították kortárs csoportjaikat és ezek hangulati ingadozását ("pörgés" és "punnyadás"). Ugyanezt az izgalomkeresést szolgálta a konvencionális tevékenységek, a normasértő aktivitások (elsősorban erőszakos cselekmények, fokozott alkohol/drogfogyasztás) között sodródó életvitel. A vizsgálat arra is felhívja a figyelmet, hogy a nem megfelelően megtervezett társadalmi intervenció (pl. a rendőrségi represszió) inkább szervezettebbé teszi a kortárs csoportokat, és a kriminalitás fokozódásának kedvez. E sodródó életvitel mindennapjainak jellemzésére használtuk a "semmittevést", mint sajátos csoportos tevékenységformát, mely könnyen akciódús tevékenységekbe csaphat át.

A legkésőbb elkezdett lakótelepek torzók maradtak. Pest északi részéhez kapcsolódó szántók és kertek helyére, zöldmezős beruházás keretében terveztek egy hetvenezer

embernek otthont adó, iskolákkal, óvodákkal és bevásárlócentrummal is rendelkező telepet. amelynek lakosai a környező gyárakban dolgoznak. Az időseknek kényelmes, mindenféle szolgáltatással ellátott házakat szántak, a nagycsaládosok akár 69 négyzetméteres otthonokat is kaphattak volna - egy átlagos lakás egyébként 52 négyzetméteres volt a rajzasztalokon. Mindebből nem sok valósult meg, mint ahogy Újpest központjától a tervezett metró alagútját sem fúrták tovább a káposztási mezők irányába. A tervpályázat után csaknem húsz évnek kellett eltelnie, míg 1985-ben átadták az első lakásokat az új lakótelepen. Ma sem él itt több harmincezer polgárnál, a tervezett huszonnégyezer lakásból pedig nem egészen nyolcezer készült el. Az önálló városkával kecsegtetett káposztásiak keserű szájjal vették tudomásul, hogy a tervezett iskolák közül csak néhány épült meg, így a gyerekek zsúfolt iskolákban szorongtak, s nem örültek annak sem, hogy a beruházás idő előtti felfüggesztése miatt nem kaptak sportcentrumot, bevásárlóközpontot, piacot, elegendő orvosi rendelőt. Alvóváros lett tehát Káposztásmegyerből, olyan hely, ahol alváson kívül igazából nincs mit csinálni. Mondhatják persze erre, hogy Újpalotán, a város egyik legelső lakótelepén szintén nem sikerült mozit építeni, bár ott még a helyét is kihagyták, Óbudán pedig ma is kutyafuttatóul szolgál a városrészközpontnak kihagyott hatalmas földdarab, sőt Budapest többi monumentális lakótelepe sem pezsgő kulturális és társadalmi életéről híres. Ez mind igaz, ám tegyük hozzá: ezeken a lakótelepeken legalább a tervezett lakások elkészültek. Ráadásul az is tény, hogy a káposztásmegyeri tervek közül egy maradéktalanul megvalósult. A tiszta, friss levegő.

A pejoratív, kissé degradáló „panelproli” kifejezés először a Népszabadság című, elsősorban a baloldali politikai értékrendet képviselő napilap 2001. szeptember 27-i számában jelent meg, F. Hegyi István újságíró publicisztikájában, aki egy lakótelep mellé épített bevásárlóközpont és a fogyasztási szokások átalakulásáról írt. Ő maga később - a felháborodást észelve - bocsánatot kért a szó használatáért. A 2002-es parlamenti választások utáni időszak a fogalom történetének következő állomása. Ekkor ugyanis a kormányra kerülő Magyar Szocialista Párt (MSZP) mozgósító stratégiájának köszönhetően több ezer olyan szavazó jelent meg a választás napján a szavazóhelyiségekben, akik korábban soha nem formáltak véleményt politikai kérdésekben. Több jobboldali publicista ennek a szavazói csoportnak a leírására használta az F. Hegyi István által bevezetett fogalmat, megtartva annak pejoratív tartalmát. Bayer Zsolt, egy vezető jobboldali publicista élő TV-műsorban fogalmazott a következőképpen: *"Nem hagyhatjuk, hogy a kannás bortól*

részeg panelprolik döntsenek az ország sorsáról!" A következő választás kampányban, 2006-ban a kormánypárt azzal támadta az ellenzéki politikusokat, hogy a „panelproli” kifejezés állandó felemlegetésével sértik a házigyári lakótelepeken élő százezrek méltóságát. Számos internetes fórumban vitatkoztak a fórumozók azóta is a fogalom tartalmáról. A legáltalánosabb címke szerint panelproli = Kádár népe, akiket a kapitalista rendszer magukra hagyott és most palesztínként, elnyomásban, elkülönítve élik életüket. *„Az MSZP a panelprogramjával és a szocializmus hagyatékával előnyből indul a "panelproli" réteg szavazatainak megszerzésében. Panelproli pedig volt, van és lesz. Ez az MSZP utolsó tartaléka. Kádár szégyenletes hagyatéka.”* 2009. június 8-án, az Európai Parlament választáson a radikális jobboldal megerősödését elemző egyik internetes portál szerint: *„a Jobbikra (vszonylag új, radikális jobboldali párt, mely kb. 14 %-nyi szavazatot ért el) sok volt MSZP-választó, panelproli szavazott.”* Újabb sztereotípiakötési kísérlet a „panelparaszt” kifejezés, mely 2007-ben terjedt el a különböző fórumokon és még pejoratívabb mint a panelproli. *„Hát igen, ha a zsidózás és a buzizás már kezd unalmassá válni, akkor mindig segít egy kis panelprolizás.”*

Az 1990-es és a 2000-es években a közvetlen állami beavatkozás helyett immár vállalkozási alapon épülnek lakótelepek, melyek igyekeznek magukat határozottan elkülöníteni az előző rendszer rossz hírű produktumaitól. Már az új telepi lakásépítés összefoglaló nevében (lakótelep helyett lakópark) is a természetközelséget, az exkluzívást sugallják. Épp a panel lakótelepek negatív sztereotípiáira építve alakították ki image-üket, egyfajta pozitív sztereotípiakészletet teremtve. A társadalomjobbító retorikától megszabadult városrendezés és -építészet szégyentelenül piacorientálttá válik (Jenks 1984).

Az új építésű lakóparkok marketingjének sémája

A sztereotipizáció csomópontjai	1960-80-as években épült panel lakótelepek <i>negatív sztereotípiák</i>	1990-2000-es években épült lakóparkok <i>pozitív sztereotípiák</i>
társadalmi bázis	„panelprolik”, leszakadók, alsóbb osztályok, etnikumok (vagyis olyanok, akikkel veszélyes sorsközösséget vállalni)	középosztály (alsó-, közép- és felső-) (vagyis olyanok, mint te, akikkel nem lehetnek osztály-különbségből adódó konfliktusaid)
Térszemlélet (lakás, köztér)	„funkcionális”, az épített környezet az elsődleges (vagyis természetellenes, ahol nem jó érzés lakni)	„morális”, az épített és a természeti környezet egysége, „rozsából a zöldbe” jelisével igyekeztek a panellakókat idecsábítani (vagyis élhető, ember-léptékű)

A telep helyzete a városban	nyitott, átjárható (vagyis túlságosan is kontrollálhatatlan a népesség migrációja, a beköltözők háttéré)	zárt (vagyis az exkluzivitást segítően zárt, melyben otthon érezheted magad)
A lakások, házak és telepek kialakításában domináns elem	Uniformitás (vagyis ahol az egyéniséget szinte „falanszterhez” hasonlóan elnyomják)	Egyediség (vagyis ahol megtalálsz és kibontakoztathatsz az egyediségedet)
A korábbi (1960-as évek előtti) építészeti formákkal kapcsolatos attitűd	Szakítás (pl. házigyári vasbeton elemek az építkezésben) (vagyis egy olyan elhibázott koncepció, mely nem vette figyelembe a szerves fejlődést, a tradíció erőit)	részben visszatérés (pl. téglapépítés) (vagyis egy olyan koncepció, mely visszaállítja a szerves fejlődést, amely ideológia-mentesen épít a tradícióra)

Hogyan valósul meg ez a marketingben? Elsősorban az egyes lakóparkok elnevezésében, a fő- és figyelemfelhívó szlogenekben, a lakóparkok leírásában. A beruházók nagy része úgy gondolja, hogy a lakópark státusa leginkább az imázson múlik.

Első pont tehát a jó név kiválasztása, mely nagy vonzerőt jelenthet, és sokakat elcsábíthat egy-egy paneles lakótelepről is.

A névadás szempontjából négy típust tudunk elkülöníteni (Csizmady 2008. nyomán).

1. Az utca-, kerület- vagy városrész neve alapján. Ez esetben is a természet és a történelem a fő vonzerő (pl. *Lepke Lakókert, Tündéerkert Lakópark, Királylakai Villakert*)
2. Egy-egy történelmi személyiségről elnevezett lakóparkok, melyek a hozzá társított tudást, a filmekből megismert külsőségeket igyekeznek az építészetben is visszatükrözni (pl. *Cézár Ház, Kleopátra Ház, Sissy lakópark*)
3. Egy konkrét országra, tájegységre utalnak, melyek hangulatát szeretnék felidézni (pl. *Római Kert, Toscana Kert, Centrál Park*), itt általában a déli, mediterrán párhuzamok dominálnak
4. Idegen (hangzású) név, mely előkelőséget, egyedséget sugall (pl. *Golden Grape Residence, Sun Palace, Silverside Apartmanház, Bellevue Residence, La Siesta*).

A második pont a név mellé kiválasztott hangzatos mottó (Vámos 2003). Ha a lakás fenn van a hegyen: „*A város a lábainál hever!*”. Ha Pesterzsébeten, Budapest déli részén: „*Költözzön délre!*”. A két volt Habsburg császárra (és magyar királyra), Ferdinándra és Leopoldra keresztelt társasházaknál: „*Éljen császárként a XIII. kerületben!*”.

Kétségtelen, az újfajta lakótelep-eszmény és az ezt kísérő marketing széles társadalmi elfogadtatást nyert, a lakáspiac konjunktúrája elsősorban az 1998-2006 közötti évekre esett, amikor az állam különféle szociálpolitikai támogatásokkal tette kedvezőbbé és vonzóbbá az új lakás vásárlását.

Természetesen a panelban lakókat is érinti a panel lakótelepek negatív sztereotipizációja, ha nem is jut el mindenkihez a „panelprolikról” folytatott közbeszéd minden eleme, a panellakások ingatlanpiaci helyzetének drasztikus romlása mindenki előtt nyilvánvaló. Két út áll előttük.

1. Megpróbálják az új eszmények alapján felújítani, átalakítani lakásaikat. A korábban egy-egy teljes szobai falat is takaró óriásposztterek eltűntek, a kényelmesnek szánt, ám nehezen takarítható, „porfogónak” tekintett szőnyegpadlót sok helyen felváltotta a (laminált) parketta. Az újabb lakáseszménynek, a lakóparki lakásokban megvalósítottaknak megfelelően a terek egybenyitása is megkezdődött. A korábbi, bürokratikus lakberendezési móddal (ahol optimálisan minden funkció külön helyiséget kapott) szemben az „amerikai konyha” ideáljához igazodva elsősorban a konyha és az étkező közötti válaszfalat vágják ki, vagy legalábbis egy átadópultot kialakítva a két helyiség között. Az ezredforduló környékén a lakótelepeken igen keresettek voltak a falvágó kisipari vállalkozások, hiszen a vasbeton falakat ház eszközökkel nem lehetett kivágni.
2. Megpróbálnak szabadulni lakásuktól úgy, hogy értékesítési stratégiájukban (lakáshirdetéseikben) a negatív sztereotípiák elhallgatása vagy éppen cáfolata a kulcselem.

A panellakók ingatlanhirdetéseinek sémája

A sztereotipizáció csomópontjai	1960-80-as években épült panel lakótelepek <i>negatív sztereotípiák</i>	A lakáshirdetéseken alkalmazott elemek <i>negatív sztereotípiák elhallgatása és cáfolata</i> <i>pozitív sztereotípiák erősítése</i>
társadalmi bázis	„panelprolik”, leszakadók, alsóbb osztályok, etnikumok (vagyis olyanok, akikkel veszélyes sorsközösséget vállalni)	<u>Szöveg:</u> „csendes” (vagyis középosztályi attitűdű emberek laknak itt, aki betartják az együttélés normáit) <u>Kép:</u> nem látunk a képeken szomszédokat, telepi embereket, ugyanakkor a berendezet

		lakások polgári jómódról, esetleg értelmiség létről tanuskodnak
Térszemlélet (lakás, köztér)	„funkcionális”, az épített környezet az elsődleges (vagyis természetellenes, ahol nem jó érzés lakni)	<u>Szöveg:</u> „parkos környezetben”, „parkra néző”, „Ébredjen madárcsicsergésre!” (vagyis garantált a természetközeli életmód) <u>Kép:</u> kilátás a parkra, fákra az erkélyről
A telep helyzete a városban	nyitott, átjárható (vagyis túlságosan is kontrollálhatatlan a népesség migrációja, a beköltözők háttere)	<u>Szöveg:</u> „jó közlekedés”, „a tömegközlekedés kiváló”, „közért, orvos, gyógyszertár, óvodák, iskolák, park és játszótér a közelben” (vagyis a nyitottság infrastrukturális és közlekedési szempontból inkább előny, a lakó közlebb érzi magát a városhoz) <u>Kép:</u> parkoló autók
A lakások, házak és telepek kialakításában domináns elem	Uniformitás (vagyis ahol az egyéniséget szinte „falanszterhez” hasonlóan elnyomják)	<u>Szöveg:</u> „járólapos”, „vízórás” „a szobák, valamint az étkező parkettás, a többi helyiség járólappal burkolt” (vagyis az eredetileg uniformitást tükröző lakásokat már az egyedi ízlés és az újabb divatok szerint átalakították, korszerűsítették) <u>Kép:</u> egyedi lakberendezési megoldások, meghökkentő figyelemfelhívó hirdetési technikák (pl. humor, erotika)
A korábbi (1960-as évek előtti) építészeti formákkal kapcsolatos attitűd	Szakítás (pl. házgyári vasbeton elemek az építkezésben) (vagyis egy olyan elhibázott koncepció, mely nem vette figyelembe a szerves fejlődést, a tradíció erőnyeit)	<u>Szöveg:</u> - <u>Kép:</u> olyan enteriőr-fotók, melyek egyrészt a tradíció folytonosságát jelképezik (pl. a reprezentatív helyiség, a szoba berendezése, a „szent-sarok”), ugyanakkor megjelennek a fiatalosabb lakásideált tükröző képek, melyek egy újfajta funkcionális elképzelést testesítenek meg (pl. a dolgozó helyiség funkciója a nappaliban kerül kialakításra) – Magyarországon ezt a lakberendezési mód a köznyelv „IKEA-stílusnak” nevezi.
Költséges a lakások fenntartása		<u>Szöveg:</u> elhallgatás vagy „a házban nemsokára elkezdődik a fűtés korszerűsítése ezáltal nagy mértékben fognak csökkenni a lakás fenntartási költségei” (vagyis a magas rezsi múltó probléma csupán) <u>Kép:</u> -
A magas építésből adódó kilátás élménye		<u>Szöveg:</u> „hegyre panorámás, napfényben fürdő” (vagyis élmény az itt lakás, „a város a lábai előtt hever”) <u>Kép:</u> panorámás képek

Ár/érték arány		<p><u>Szöveg:</u> „verhetetlen áron”, „olcsó” (vagyis jó befektetés, mindent egybevetve remek vétel)</p> <p><u>Kép:</u> -</p>
----------------	--	---

A lakótelepek presztízse a rendszerváltás óta jelentősen csökkent. A presztízsvesztés részben objektív okokra vezethető vissza (lakáspiaci leértékelődés, lakókörnyezeti problémák), ám ebben a folyamatban a média által sugárzott negatív imázs széles körű elterjedése is szerepet játszhatott. Napjainkban – többnyire ezen jelenségek közreműködésével – a közvélemény a lakótelepet a hetvenes évek betonrengetegével azonosítja. Számos kívülálló szemében, a lakótelep dermedt, kihalt és egyhangú városi táj. Sokak szerint a lakótelep ingerszegény életkeretet biztosít. A lakótelepieknek az a szokása, hogy este hat óra után már nem mutatkoznak lakásaikon kívül, a munka és a bevásárlás után egyből hazatérnek.

Napjainkban a panel-lakótelepeket övező negatív sztereotípiák mintha veszítenének élükből. Ennek több oka is lehet. Egyrészt az újabban épített lakóparkok épület- és lakásállományát minőségileg egyre több kritika éri, miután ezek építésében a rövid távú szempontok (gyorsaság és a látványosság) sokkal nagyobb szerepet kaptak, mint a hosszú távúak (tartósság), így hozzájuk hasonlítás már nem olyan egyoldalú. Másrészt a különböző, állami, önkormányzati vagy lakossági forrásokból történő lakóház- és lakásfelújítások nem csupán tetszetősebbé, hanem egyedibbé és élhetőbbé is tették a panel lakásokat és házakat. Egyre inkább afelé tart a folyamat, hogy a szélsőségesen negatív sztereotípiák csak bizonyos panel lakótelepeken maradnak stigmatként rajtuk (így pl. Budapesten a Havanna lakótelep, Miskolcon az Avas lakótelep, és általában azokban az ipari központokban épült lakótelepek sorolhatók ide, melyeket – a gyárak és bányák bezárását követően - a legjobban érintett az 1990-es években tömegessé váló munkanélküliség). A „jobb helyeken” így például a Budapest határában elhelyezkedő Gazdagréti lakótelepen tovább folyik a „dszentrifikáció”, a „kultúraépítés” és a „múltkeresés”, ahogy az például a köztéri szobrokon is látszik.

A gazdagréti közösség formálásához nagyban hozzájárult a helyi tévéadó, a Gazdagréti Közösségi Televízió (GKTV). A kezdetekkor az adásokat még lelkes önkéntesek készítették, akik megpróbálták a lakótelep igényei szerint, annak hasznára működtetni a kábeltévét. „Társ lett a kábel TV, hiszen azt látta benne a gazdaréti lakó, ami környezetével, a

szomszédjával történt. Így kerülhettek kapcsolatba egymással a közös érdeklődésű emberek, és itt lehetett megszólítani egymást, a környezetünket érintő fontos kérdésekben is.” (Müller Rezső). A GKTV különböző rendezvényeket is létrehozott: például a halászléfőző versenyt, ami még ma is élő hagyomány. A televízió kapcsán megemlíthetnénk sok kis vetélkedőt, vagy a Szent Iván éji bulit, amely hagyománnyá vált és olyan eseménynek számít, mint máshol a búcsú. Van egy hely a lakótelepen ami történelmi múlttal, az őskorig visszavezethető történettel rendelkezik, egy hely, ami a Gazdagréti identitás egyik alapjává szolgálhatna. Azonban a millecentenáriumi emlékmű a telep egyik legkihaltabb részén, a legnagyobb zöld terület közepén áll. Az itt élőknek talán fel sem tűnt a léte vagy egyszerűen csak ezt is - mint sok minden mást, ami szűk életterükön kívül esik - közönyösen, érdektelenül szemlélik. Az 1990-es években a magasabb státusú lakótelepeken is elkezdődött a civil szerveződés, az egyesületalapítás. *Alkotó Muzsikások Társasága, Eklektika Klub, Gazdagréti Katolikus Közösség, Gazdagréti Polgárok Köre, Gazdagréti Református Missziós Gyülekezet, Lépésről-lépésre Alapítvány Egyesülete, Nagycsaládosok Egyesülete Gazdagréti Tagozat, Fráter Lóránd Nótakör, Szülők Gazdagréti Egyesülete.*

A sztereotípiák/identitás/lakáskultúra összefüggéseit egyéni életutakon és egyéni gyakorlatokon keresztül is megvizsgáltuk. Mintegy 20 „panelpálya” került dokumentálásra, s kevésbé a vagyoni vagy a foglalkozási, hanem elsősorban a generációs különbségek a szembetűnőek. A fiatalabbak szinte kizárólag ugródeszkának tekintik a panelt, s anyagi körülményeik várt javulása esetén azonnal költöznének. Az idősebbek, akik viszont még a pozitív „panelkép” korszakában szocializálódtak, még manapság is sokkal kedvezőbben ítélik meg a panellét nyújtotta előnyöket (kényelmes, jó infrastrukturális ellátás, nem kell a kertet gondozni, stb.).

Esettanulmányok szintjén egy-egy panelház, mint lakóközösség szintjén vizsgáltuk a közösségi normát, az ehhez történő igazodás gyakorlatát, rendszerét. Az egyik ilyen – tatabányai – példát elemezte Moser Tamás, a záró konferencián megtartott előadásában (*Presztízsmegtartó stratégiák egy tatabányai paneltömbben*).

Ugyancsak több esettanulmány szól a (panel)lakástörténet/családtörténet kapcsolódásairól, az 1960-as évektől napjainkig. Különösen a lakásfelújítások és-átalakítások kérdéskörére fókuszáltunk. Fő kérdésünk, leegyszerűsítve az volt, hogy mennyiben igazítják a családszerkezetet (együtt élő rokonok száma és összetétele, vállalt gyermekek száma) a panellakás tulajdonságaihoz, illetve a családszerkezet mennyiben határozza meg a

lakáshasználati mintákat (helyiségek funkciója, lakásátalakítások). Modellszerűen, azt a megállapítást tehetjük, hogy az átalakítás előtti, ún. „klasszikus panellakás” jellemzőit, mint a sok kis alapterületű helyiség, a funkciók szétválasztása, a linóleum a konyhában, fürdőszobában, előszobában és mellékhelyiségben, a műanyag konyhabútor, a beépített szekrények, a szőnyegpadló a szobákban, a radiátorok, a függönyök, a „sikítós” karnis, a klasszikus tájképet (ősi út, havas csúcsok, tengerpart) ábrázoló óriásposzter, felváltják a modern panel olyan elemei, mint a terek egybenyitása, a funkciók egy térbe sűrítése, az IKEA-bútor, a laminált parketta a szobákban, a cirko, az egyszínű, világos, gyakran fűrészporos tapéta vagy az új dolgozó egység: a számítógép és felszerelése.

A panel lakótelepek esetén, dokumentációs igényrel, külön is figyelmet szenteltünk az erkélynek és a játszótérnek (fényképek és a térhasználati gyakorlatra vonatkozó interjúk). A panellakásokhoz tartozó erkélyek mérete nagyon változatos. Az egyszemélyes kilépőktől a néhány m²-es erkélyeken át egészen a már kényelmes és ideálisnak számító 6-8 m²-es erkélyekig minden méretben és alakzatban megtalálhatók. A tízeleteres paneloknál a 4m²-es téglalapalapú erkélyek a jellemzőek. Az erkély, mint a lakás meghosszabbított, megnagyobbított része, a vizsgált családoknál aktív szerepet játszik. Különböző és megegyező funkciókat egyaránt betöltenek az erkélyek a lakók életében. A vizsgálatom során megerősítést kaptam azzal kapcsolatban, hogy a panelerkélyek leginkább domináló funkciója a tárolás, raktározás, illetve a különbözőképpen történő lakáshoz való hozzáépítése. Emellett azonban mellékfunkcióként megjelenik néhol a pihenés, kikapcsolódás (dohányzó, gyermekek játszóhelyisége). A panellakásokhoz tartozó erkélyek igen kevés teret biztosítanak a különböző időtöltésekhez. Ehhez képest a családok többsége a lehető legjobban és legotthonosabban próbálja meg felhasználni az erkély által felkínált lehetőségeket.

Összegzés

A telepek városnéprajzi jelenkutatásának összegző tapasztalatai közül csak a legfontosabbakat foglaljuk össze. Egyfelől, a homogén jellegű lakókörnyezet, illetve az egymás mellett élés adottsága (kényszere?, lehetősége?) még e tipikusan városi térszerkezetek esetében is garantálnak egyfajta közösséget, szomszédsági, lokális együttélési rendszert. Más szóval, a telepek mindenhol közösséget teremtettek, a különbség inkább e közösségek tagjai közötti személyes kapcsolatok jellegéből, erősségéből állnak, de a

„sorsközösség”, közös tájékozódási és a hasonló térhasználati formák mindenképpen megteremtik a közösség „minimumát”. Másfelől, a telepek képesek a leginkább leképezni annak a kornak a sajátos városszemléletét, amikor azok megteremtődtek. A tudatos koncepciójú tervezés, városépítés alapján megérthetjük az adott kor koncepcióját a társadalommal (családmodell, szomszédsági kapcsolatok, közösségteremtés mintái) kapcsolatban, hisz a lakások, az épületek és a közterek tervezésénél mindezeket figyelembe kellett venni. Például, a tudatosan nyitott panel lakótelepeket így követhették a középosztályi bezárkózás igényére épülő lakóparkok. Mindazonáltal, a telepek vizsgálata módszertanilag két fontos lehetőséget tartogat a kutató számára. Egyrészt a recens életmód-vizsgálatok legalább két korszak értékszerveződését, a két értékrend kapcsolódását tárhatják fel: a telep építésének korszakáét, illetve a jelenét. Másrészt miután a telepi közösségek megteremtődése a telepek megépítésével, a jelenben vagy az emlékezetben belátható időben veszi vagy vette kezdetét, így szinte laboratóriumi keretek között vizsgálhatjuk a társadalomszerveződés folyamatát.

Az OTKA-pályázat konkrét kézzelfogható eredményei a publikált írások (kötetek és tanulmányok), a konferencia-előadások, a dokumentumfilmek mellett az az adatbázis, mely az ELTE Néprajzi Intézetéhez lett telepítve. A több ezer fényképből, többszáz szöveges dokumentumból (interjúk, terepbeszámolók, kéziratban lévő elemzések) álló adatbázis még számos kiértékelésnek ad lehetőséget. Ráadásul, a kutatások az OTKA-pályázat lezárásával sem fejeződnek be. A kutatási eredmények publikálása, részben az elkövetkező 1-1,5 év feladata. Erre az időre terveztük Pethő László *Lőrinci munkásmonográfiájának*, Bali János és Sz. Juszász Katalin *OTI-telepi monográfiájának*; Szabó Piroska és Bali János *Ferencvárosi élettörténetek* című kötetének, továbbá Bali János *Forgács-telepről* írott kismonográfiájának megjelentetését.

Szabó Mátyás és Bali János